

षष्ठः पाठः

डिजिभारतम् – युगपरिवर्तनम्

0872CH06

अस्माकं देशः भारतं न केवलं सांस्कृतिकक्षेत्रे समृद्धम्,
अपि तु नित्यम् आविष्कारैः कीर्तिं लभते। अद्य सम्पूर्णविश्वे
'डिजिटल्-भारतम्' इत्यस्य चर्चा श्रूयते। एकस्यैव पिञ्जस्य
नोदनेन सर्वं नागरिक-सौविध्यं लभ्यते। अनेन भारतीयानां
जीवनम् अधिकं सरलं जायमानम् अस्ति। डिजिटल्-पटले
सम्पूर्णा वसुधा कुटुम्बवत् अस्ति। अधुना वयं भारतस्य डिजिटल्-प्रगतेः विषये पठामः।

डिजिटल्-भारतम्
सशक्तीकरणार्थं शक्तिः

(नवदेहलीस्थः प्रधानमन्त्रिसङ्ग्रहालयः। अत्र विविधाः डिजिटल्-प्रौद्योगिक्यः प्रदर्शिताः
सन्ति। सर्वे उत्सुकतया सङ्ग्रहालये प्रदर्शितानि वस्तूनि पश्यन्ति।)

अध्यापकः – बालाः ! प्रधानमन्त्रिसङ्ग्रहालये युष्माकं सर्वेषां स्वागतम्। अत्र विविधाः डिजिटल्-प्रौद्योगिक्यः प्रयुक्ताः सन्ति। सानन्दं सावधानं च पश्यन्तु। अनन्तरं एतस्योपरि चर्चा करिष्यामः।

(सर्वे बालाः प्रदर्शितानि विविधानि वस्तूनि उत्साहेन पश्यन्ति,
अनुभवन्ति, परस्परं चर्चाम् अपि कुर्वन्ति।)

सर्वे छात्राः – अद्भुतं महोदय ! अत्र हॉलोग्राम्-द्वारा प्रधानमन्त्रिणः भाषणं श्रूयते दृश्यते च। प्रत्यक्षमेव प्रधानमन्त्री अत्र उपविष्टः इति भासते।

यशिका – सत्यम्, अहम् अपि हॉलोग्रामं दृष्टवती। अनेन दिवङ्गताः नेतारः अपि जीविताः इव दृश्यन्ते।

अथर्वः – अत्र ‘वर्धिता-वास्तविकता’ (AR) ‘आभासीया-वास्तविकता’ (VR) च इत्याभ्यां सम्बद्धानि उपकरणानि अपि सन्ति, अनेन ऐतिहासिकवृत्तानि प्रत्यक्षम् इव अनुभूयन्ते। ‘भारतीय-स्वतन्त्रता-सङ्ग्रामं’ दृष्ट्वा अस्माकं पूर्वजानां संघर्षः कियान् विशालः आसीत् इति ज्ञायते।

भास्करः – अहम् अत्र कृत्रिमबुद्धि-आधारितं संवादयन्त्रं दृष्टवान्। एतत् यन्त्रम् अस्माकं सर्वविधप्रश्नानाम् उत्तराणि ददाति।

वेदिका – अहो ! ‘डिजिटल्-प्रक्षेपण-चलच्चित्रं’ दृष्ट्वा अहं विस्मिता अभवम्। अत्र सम्पूर्णस्य भारतस्य विकास-यात्रा प्रदर्शिता अस्ति।

श्रेया – एषः कश्चन अपूर्वः अनुभवः अस्ति। यश्च चिरकालपर्यन्तं स्मरणीयः भविष्यति।

सर्वे छात्राः – मान्यवर ! वयं सर्वे एतस्मिन् सन्दर्भे चर्चां कर्तुम् इच्छामः। किं कक्षां प्रति चलामः ?

अध्यापकः – उत्तमः विचारः। चलामः तावत्।

(सर्वे मिलित्वा गच्छन्ति।)

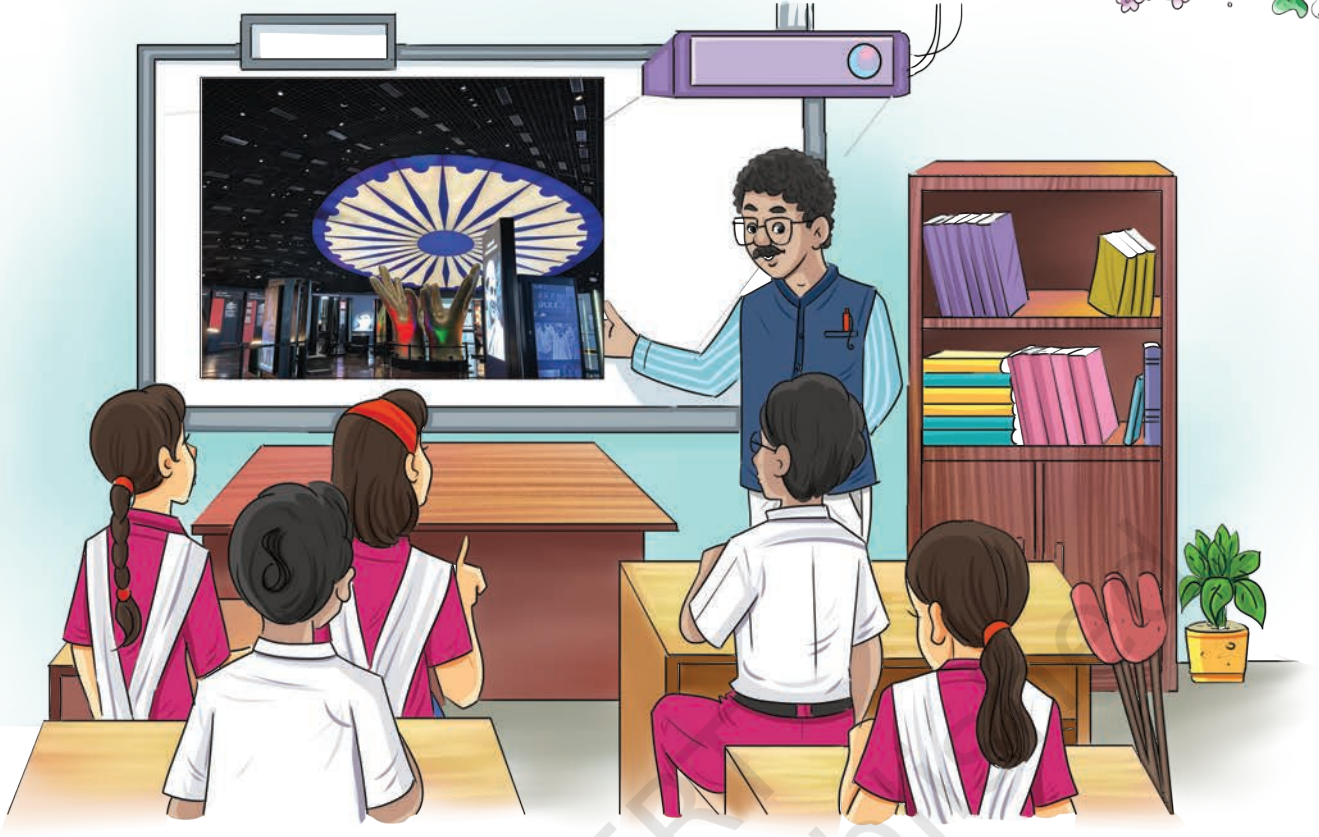
(सर्वे कक्षायाम् उपविष्टाः)

सर्वे छात्राः – अहो ! सङ्ग्रहालयस्य अद्भुतः अनुभवः प्राप्तः।

अध्यापकः – बालाः ! अस्मिन् सङ्ग्रहालये उपस्थापितं ज्ञानम् अद्भुतम् एव। ‘डिजिटल्’ योजनायाः प्रभावः दैनन्दिने जीवनेऽपि दृश्यते।

सर्वे छात्राः – आम्, मान्यवर ! वयम् इमं प्रभावं ज्ञातुम् इच्छामः।

- अध्यापकः** – उत्तमम्। अस्माकं दैनिकं जीवनं ‘डिजिटल्’ इत्यनेन परिवर्तितं प्रभावितं च भवति। अस्य क्षेत्रं व्यापकम् अस्ति। यथा – ‘डिजिटल्-शासनं, स्वास्थ्यसेवा, शिक्षणं, वित्तीयं समावेशनम्’ इत्यादीनि क्षेत्राणि।
- यशिका** – अहं स्वयं ‘डिजि-लॉकर्’ इत्यस्य उपयोगं करोमि। मम आधारपत्रं विद्यालयीयं प्रमाणपत्रं च तत्र सुरक्षितम् अस्ति।
- अथर्वः** – मम पितरौ ‘फ्रास्टॅग’ इत्यस्य उपयोगं कुरुतः। अनेन राजमार्गेषु स्वचालितविधिना मार्गशुल्कस्य सङ्ग्रहणं शीघ्रं भवति।
- भास्करः** – अहम् ‘एकीकृत-धनदेयप्रत्यर्पण-अन्तरफलकस्य’ (यूपीआय्) उपयोगं करोमि। अनेन मम पितरौ अपि त्वरया मह्यं धनं प्रेषयितुं शक्नुतः।
- अध्यापकः** – उत्तमम्! वित्तीयसमावेशनस्य क्षेत्रे ‘यूपीआय्, रूपे-कार्ड, जनधनयोजना’ इत्यादीनि बहूनि साधनानि सन्ति। अधुना आपणेषु वस्तुक्रयणार्थं साक्षात् मुद्रायाः आवश्यकता नास्ति। मुद्रारहित-विनिमयसन्दर्भे विश्वे भारतस्य अग्रगण्यं स्थानम् अस्ति।
- राघवः** – डिजिटल्-योजना भारतस्य काचित् महत्त्वाकाङ्क्षिणी योजना अस्ति।

अध्यापकः – आम् राघव ! एषा भारतसर्वकारस्य विशिष्टा महत्वाकाङ्क्षिणी योजना अस्ति । राष्ट्रं डिजिटल्-रूपेण सुशक्तं भवेत् इत्येव अस्याः योजनायाः लक्ष्यम् । डिजिटल्-शक्तिः सर्वजनान् सुशक्तान् कुर्यात् इति अस्माकं ध्येयम् ।

श्रेया – महोदय ! अस्य स्वरूपं किञ्चित् स्पष्टीकरोतु ।

अध्यापकः – अवश्यम् ! पश्य, डिजिटल्-शासन-सेवायाः अन्तर्गतं 'डिजी-लॉकर' (आधार-पेन्-कार्ड इत्यादीनां डिजिटल्-सङ्ग्रहणम्), 'ई-शासन-पटलम्' यथा – 'उमङ्ग्' (UMANG), 'माय्-गव्' (My-Gov), 'जेम्' (GeM) इत्यादयः । ऑन्-लैन्-टीकाकरण-पञ्जीकरणार्थं 'कोविन्-पटलम्' (COWIN) अस्ति ।

यशिका – किन्तु यदि ग्राम्य-क्षेत्रे अन्तर्जालस्य समस्या अस्ति तर्हि तत्र कथम् एतासां सेवानाम् उपयोगः भविष्यति ?

- श्रेया** – मान्यवर ! मया श्रुतं यत् सर्वकारः अन्तर्जालस्य उत्तरोत्तरं विस्ताराय कार्यं करोति। अनेन ग्राम्य-क्षेत्रे अपि उच्चगतेः जालस्य उपलब्धिः भविष्यति।
- भास्करः** – बहु समीचीनम्। एतासां सेवानाम् उपयोगः शिक्षायाः माध्यमेन अधिकाधिकं प्रचारणीयः।
- अध्यापकः** – सत्यम् ! शिक्षायाः क्षेत्रे ‘दीक्षा’ (DIKSHA), ‘स्वयम्’ (SWAYAM), ‘स्वयं-प्रभा’ (SWAYAM PRABHA), ‘ई-पाठशाला’ (ePathshala), ‘भारतीय-राष्ट्रिय-डिजिटल-पुस्तकालयः’, ‘निष्ठा’ (NISHTHA), ‘पीएम-ई-विद्या’ (PM e-VIDYA), निःशुल्क-डिजिटल-शैक्षिकमञ्चः इत्यादीनाम् उपयोगः करणीयः।
- अथर्वः** – आचार्य ! किं कृषिक्षेत्रे अपि डिजिटल-भारतस्य योगदानम् अस्ति ?
- अध्यापकः** – आम् ! ‘ई-नाम्’ (e-NAM) ‘पीएम-किसान्-अनुप्रयोगः’ (PM KISAN), ड्रोन्-प्रौद्योगिकी इत्यादीनि पटलानि सन्ति।
- यशिका** – बहु सम्यक्। किन्तु ‘डिजिटल’ इत्यस्य वाणिज्ये कीदृशः प्रभावः अस्ति ?
- अध्यापकः** – आभासीय-पटलम् अनुप्रयोगः च इत्येतयोः माध्यमेन आभासीयं (ऑन-लैन्) विक्रयणं भवति। ‘आशु-प्रतिक्रिया-कूटः’ (QR Code) इत्याधारितः विनिमयश्च भवति।
- सर्वे** – वयं धन्याः मान्यवर ! अस्मिन् सन्दर्भे वयं भवद्भिः पाठिताः। वयम् अपि भारतं डिजिटल-भारतं कर्तुं प्रयत्नं करिष्यामः।
- अध्यापकः** – उत्तमम्। किन्तु अस्माभिः ‘साङ्गणिक-सुरक्षा’-विषये अपि चिन्तनीयम्। अनेकविधाः साङ्गणिक-अपराधाः भवन्ति। जनाः प्रायशः लोभात् भयात् वा साङ्गणिक-अपराधेन पीडिताः भवन्ति।
- भास्करः** – एतस्मिन् विषये जनाः जागृताः भवेयुः तदर्थम् अपि उपायाः चिन्तनीयाः।
- अध्यापकः** – सत्यं कथितम् ! अनेन प्रकारेण डिजिटल-क्रान्तौ भारतम् अग्रगण्यं राष्ट्रं भविष्यति।
- सर्वे** – कृतज्ञाः वयं गुरुवर ! वयं डिजिटल-भारतं समृद्धं कर्तुं योगदानं करिष्यामः।

(सर्वे मिलित्वा गायन्ति)

सर्वं विकसितं भाति डिजिटल-भारतेऽधुना।

जीवनस्य च सौकर्यं सहसा लभते जनः ॥

वयं शब्दार्थान् जानीमः

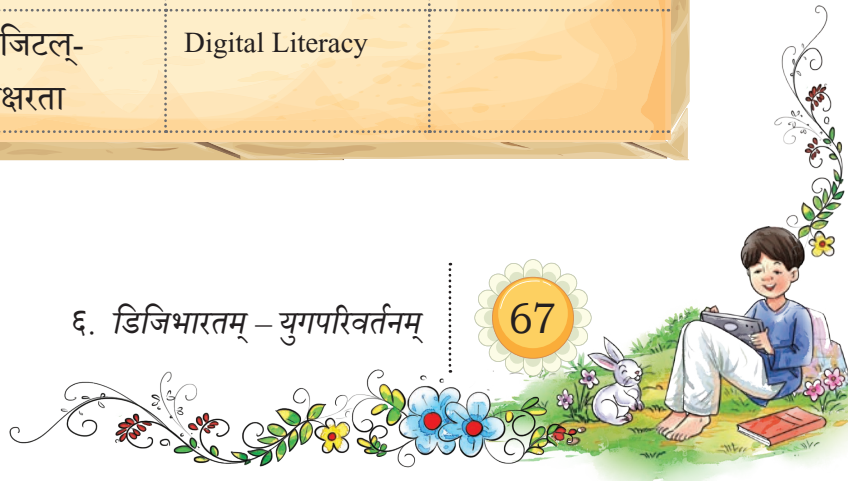
शब्दः	अर्थः	हिन्दी	English	मातृभाषया अर्थ लिखत
सङ्ग्रहालयः	वस्तुसङ्ग्रहगृहम्	संग्रहालय	Museum	
हॉलोग्राम्	त्रिवैम-प्रतिमूर्तिः	होलोग्राम	Hologram	
वर्धिता	संवर्धिता	संवर्धित	Augmented Reality	
वास्तविकता	वास्तविकता	वास्तविकता	(AR)	
आभासीया	आभासीया	आभासी	Virtual Reality	
वास्तविकता	वास्तविकता	वास्तविकता	(VR)	
कृत्रिमबुद्धिः	यान्त्रिकी बुद्धिः	कृत्रिम-बुद्धिमत्ता	Artificial Intelligence (AI)	
डिजिटल्-प्रक्षेपणम्	सङ्गणक-चित्रप्रदर्शनम्	डिजिटल प्रक्षेपण	Digital Projection	
संवादः	वार्तालापः	संवाद	Conversation	
प्रौद्योगिकी	तन्त्रज्ञानम्	प्रौद्योगिकी	Technology	
उत्सुकता	जिज्ञासा	उत्सुकता	Curiosity	
भाषणम्	प्रवचनम्	भाषण	Speech	
उपकरणानि	यन्त्राणि	उपकरण	Devices	
अन्तर्जालम्	अन्तर्जालम्	संचार	Internet	
योगदानम्	सहयोगः	योगदान	Contribution	
आशुप्रतिक्रियाकूटः	झटिति प्रतिक्रियायाः कूटः	आशु प्रतिक्रिया कोड	Quick Response Code	
विस्तृतम्	विस्तारपूर्वकम्	विस्तृत	Detailed	
उपलब्धिः	सिद्धिः	उपलब्धि	Achievement	
दैनन्दिनजीवनम्	दैनिक-जीवनम्	दैनिक जीवन	Daily Life	
शासनम्	प्रशासनम्	शासन	Governance	

शब्दः	अर्थः	हिन्दी	English	मातृभाषया अर्थ लिखत
शिक्षणम्	विद्याप्रदानम्	शिक्षण	Teaching	
वित्तीयसमावेशनम्	धनविषयकः समावेशः	वित्तीय समावेशन	Financial Inclusion	
आधारपत्रम्	आधारः (परिचयपत्रम्)	आधार-पत्र	Aadhar Card	
प्रमाणपत्रम्	साक्ष्यपत्रम्	प्रमाण-पत्र	Certificate	
शुल्कम्	करः	शुल्क	Fee	
त्वरया	शीघ्रम्	जल्दी	Quickly	
जनधनयोजना	एका वित्तीय- समावेशनयोजना	जनधन योजना	Jandhan Financial Scheme	
अनुदानम्	दानम्	अनुदान	Grant	
शिक्षायाः माध्यमेन	शिक्षणोपायेन	शिक्षा के माध्यम से	Through Education	
प्रचारणीयः	प्रचारयोग्यः	प्रचार-योग्य	Worth propagating	
कृषिः	कृषि-कार्यम्	खेती	Agriculture	
वाणिज्यम्	व्यापारः	व्यापार	Trade	
आजीविका	व्यवसायः/ वृत्तिः	व्यवसाय	Employment / Occupation	
साइबर-सुरक्षा	जालसुरक्षा	साइबर सुरक्षा	Cyber security	
डिजिटल-बन्धनम्	डिजिटल-बन्धनम्	डिजिटल-बन्धन	Digital Arrest	
डिजिटल-साक्षरता	डिजिटल-शिक्षा	डिजिटल- साक्षरता	Digital Literacy	

अत्र इदम् अवधेयम्

१. क्त-प्रत्ययः

‘क्त’-प्रत्ययस्य प्रयोगः भूतकालार्थे कर्मवाच्ये भाववाच्ये च भवति।

धातवः द्वि-विधा भवन्ति > अकर्मकाः, सकर्मकाः।

यथा – रामः पाठम् अपठत्।

अत्र कर्ता कः? > रामः। अत्र कर्म किम्? > पाठम्। क्रिया का? अपठत्।

क्रियायाः सम्बन्धः केन सह अस्ति? – रामेण सह।

अत्र क्रियायाः पुरुष-वचन-सम्बन्धः कर्तृ-पदेन सह अस्ति। परन्तु यदा ‘क्त’ प्रत्ययः युज्यते तर्हि वाक्यं कर्मवाच्ये परिवर्तनीयम्। यथा, रामेण रावणः मारितः।

यदा ‘क्त’ प्रत्ययस्य प्रयोगः क्रियते तदा कर्त्तरि तृतीया कर्मणि च प्रथमा भवति।

यथा – बालकः पाठं पठति (कर्तृवाच्यम्)। = बालकेन पाठः पठितः। (कर्मवाच्यम्)।

क्त-प्रत्ययस्य प्रयोगः त्रिषु लिङ्गेषु भवति।

रूपनिर्माणम् → धातुः + क्त-प्रत्ययः = कृ + क्त → कृतः

क्रमः	मूलधातुः	क्त-प्रत्यय	क्त-प्रत्ययान्तं पदम् (पुंलिङ्गम्)	क्त-प्रत्ययान्तं पदम् (स्त्रीलिङ्गम्)	क्त-प्रत्ययान्तं पदम् (नपुंसकलिङ्गम्)
१.	युज्	युक्त	युक्तः	युक्ता	युक्तम्
२.	भू	भूत	भूतः	भूता	भूतम्
३.	विश्	विष्ट	विष्टः	विष्टा	विष्टम्
४.	दा	दत्त	दत्तः	दत्ता	दत्तम्
५.	रक्ष्	रक्षित	रक्षितः	रक्षिता	रक्षितम्

२. शतृ-प्रत्ययः

‘शतृ’-प्रत्ययस्य प्रयोगः वर्तमानकाले कार्यं कुर्वन्तं जनं पदार्थं वा बोधयति। अस्य प्रयोगः केवलं परस्मैपदिभिः धातुभिः सह भवति। अस्य प्रयोगः त्रिषु लिङ्गेषु भवति।

रूपनिर्माणम् → धातुः + शतृ-प्रत्ययः = पठ् + शतृ = पठन्

क्रमः	मूलधातुः	लट्-लकारः	शतृ-प्रत्ययान्तं पदम्
१.	दृश्	पश्यति	पश्यन्
२.	कृ	करोति	कुर्वन्
३.	ज्ञा	जानाति	जानन्
४.	इष्	इच्छति	इच्छन्
५.	गम्	गच्छति	गच्छन्

अभ्यासात् जायते सिद्धिः

१. पाठस्य आधारेण अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि एकपदेन लिखत —

- (क) प्रधानमन्त्रिसङ्ग्रहालये कीदृशी प्रौद्योगिकी प्रयुक्ता अस्ति? .....
- (ख) हॉलोग्राम्-द्वारा कस्य भाषणं दृश्यते? .....
- (ग) कस्याः प्रभावः दैनन्दिनजीवने दृश्यते? .....
- (घ) भारत-सर्वकारस्य महत्त्वाकाङ्क्षिणी योजना का अस्ति? .....
- (ङ) ‘फ़ास्टॅग्’ इत्यस्य उपयोगेन कस्य सङ्ग्रहणं भवति? .....

२. पाठस्य आधारेण अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि पूर्णवाक्येन लिखत —

- (क) प्रधानमन्त्रिसङ्ग्रहालये काः डिजिटल्-प्रौद्योगिक्यः प्रदर्शिताः सन्ति? .....
- (ख) जनाः किमर्थं साङ्गणिक-अपराधेन पीडिताः भवन्ति? .....

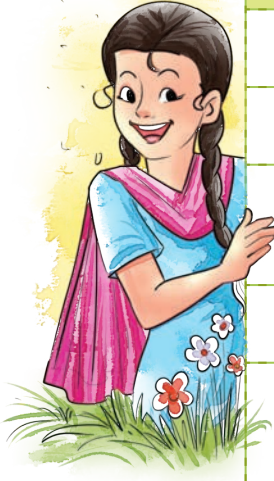
(ग) यशिका 'डिजि-लॉकर' इत्यस्य उपयोगं कथं करोति ?

(घ) डिजिटल्-भारतस्य वित्तीयसमावेशने काः योजनाः सन्ति ?

(ङ) डिजिटल्-भारते शिक्षायाः क्षेत्रे केषां पटलानाम् उपयोगः करणीयः ?

(च) ग्राम्य-क्षेत्रेषु डिजिटल्-सेवानां समस्या कथं निराकर्तुं शक्यते ?

३. अधः दत्तान् शब्दान् सम्यक् संयोजयत —

क्रमः	शब्दः	संयोजनीयः शब्दः
क.	हॉलोग्राम्	कृत्रिम-बुद्धिः (AI)
ख.	यूपीआय् (UPI)	आभासीया-वास्तविकता
ग.	डिजि-लॉकर्	शीघ्रं, सुरक्षितं, सुगमं च डिजिटल्-धनदेय-प्रत्यर्पणम्
घ.	फ़ास्टॅग् (FASTag)	डिजिटल्-प्रमाणपत्रम्
ङ.	वीआर (VR)	राजमार्गेषु स्वचालितविधिना मार्गशुल्कस्य शीघ्रं संग्रहणम्

४. अधः प्रदत्तमञ्जूषातः शब्दान् चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत —

यूपीआय्, दीक्षा, प्रधानमन्त्रिणः भाषणं, स्वचालितं पारदर्शकं च, जीवन

(क) प्रधानमन्त्रिसङ्ग्रहालये हॉलोग्राम्-द्वारा ..... दृश्यते ।

(ख) डिजिटल्-भारतस्य आर्थिकसमावेशनं सुगमं कर्तुं ..... प्रणाली अस्ति ।

(ग) डिजिटल्-शासनं ..... सेवां प्रददाति ।

(घ) डिजिटल्-भारतस्य शिक्षाक्षेत्रे ..... नाम डिजिटल्-शैक्षिकमञ्चः अस्ति ।

(ङ) भारतस्य डिजिटल्-परिवर्तनं सर्वाणि ..... क्षेत्राणि स्पृशति ।

५. अधः अस्मिन् पाठे आगतानां शब्दानाम् आधारेण शब्दजालं प्रदत्तम् अस्ति । अत्र वामतः दक्षिणम् उपरितः अधः च आधारं कृत्वा उदाहरणानुसारं शब्दान् रेखाङ्कयत —

वर्गचित्र-जालम्

६. अधोलिखितान् शब्दान् वर्गद्वये विभजत – सङ्गणकसम्बद्धाः, असङ्गणकसम्बद्धाः च —

(शब्दाः – अन्तर्जालम्, शिक्षिका, सङ्गणकः, विद्यालयः, ई-पत्रम्, पाठ्यपुस्तकम्, डिजिटल्, लेखनी)

सङ्गणकसम्बद्धाः	असङ्गणकसम्बद्धाः

७. अधोलिखितानि वाक्यानि पठित्वा शुद्धं (✓) अशुद्धं (✗) वा इति चिह्नीकुरुत —

- (क) हॉलोग्राम् कृत्रिमबुद्धेः एकः प्रकारः अस्ति। ( )
- (ख) वर्धित-वास्तविकतायाः उपयोगिता ऐतिहासिक-घटनानां प्रत्यक्षानुभवाय अस्ति। ( )
- (ग) डिजिटल्-प्रक्षेपण-मानचित्रं भारतस्य विकासयात्रां प्रदर्शयति। ( )
- (घ) फ्रास्टिंग् इति राजमार्गेषु स्वचालितविधिना मार्गशुल्कस्य शीघ्रं संग्रहणं करोति। ( )
- (ङ) डिजी-लॉकर् इत्यस्य माध्यमेन केवलम् आधार-पत्रं सुरक्षितुं शक्यते। ( )
- (च) भारतस्य डिजिटल्-परिवर्तनं केवलं शासने प्रभावं करोति, नागरिकजीवने न। ( )
- (छ) उमङ्ग्, माय्-गव्, जेम् इत्यादयः ई-शासन-मञ्चाः सन्ति। ( )

८. अव्यवस्थितान् वर्णान् शब्ददृष्ट्या व्यवस्थितरूपेण लिखत —

उदाहरणम् – वेयवित्तीसमानशम् = वित्तीयसमावेशनम्

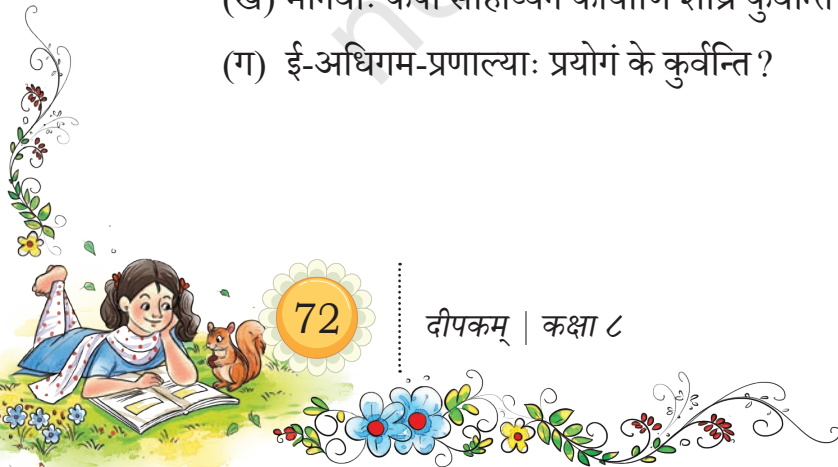
- (क) कसङ्गमण् .....
 (ख) कार्वसरः .....
 (ग) लयःविद्या .....
 (घ) जिकडिलॉर् .....
 (ङ) शक्तसुम् .....

९. अधोलिखितं परिच्छेदं पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत —

अद्यतने विज्ञानयुगे सर्वे मनुष्याः डिजिटल्-प्रौद्योगिक्याः प्रयोगं कुर्वन्ति। जनाः अन्तर्जालस्य, सचलदूरवाण्याः, सङ्गणकस्य च साहाय्येन शीघ्रं कार्याणि सम्पादयन्ति। विद्यार्थिनः अपि ई-अधिगम-प्रणालीं स्वीकृत्य ज्ञानं वर्धयन्ति।

प्रश्नाः —

- (क) अद्यतनं युगं कीदृशम् अस्ति? .....
- (ख) मानवाः केषां साहाय्येन कार्याणि शीघ्रं कुर्वन्ति? .....
- (ग) ई-अधिगम-प्रणाल्याः प्रयोगं के कुर्वन्ति? .....

योग्यताविस्तरः

डिजिटल-भारतम्
सशक्तीकरणार्थं शक्तिः

क्षेत्रानुसारं भारते डिजिटल-प्रगतिः

१. शिक्षाक्षेत्रम्

- दीक्षामञ्चः = ज्ञान-विनिमयाय डिजिटल – अवसंरचना (DIKSHA – Digital Infrastructure for Knowledge Sharing)
- राष्ट्रीय-अकॅडमिक-निक्षेपगृहः (National Academic Depository)
- ई-पाठशाला (एन्.सी.ई.आर्.टी.-सामग्रीभिः युक्ता) (ePathshala)
- सर्वेभ्यः कृत्रिम-बुद्धि-अभियानम् (AI for All)

२. वित्तं विनिमयः च

- एकीकृत-विनिमय-पटलम् (UPI) (Unified Payments Interface)
- भीम-अनुप्रयोगः इत्यस्य माध्यमेन सचलदूरवाण्याः माध्यमेन वा सरलविनिमयः (BHIM App)
- आधार-सक्षम-वित्तीय-पद्धतिः (AEPS)
- रुपे-कार्ड-स्वदेशी कार्ड-प्रणाली (RuPay)
- ई-रूपी-डिजिटल-वौचर्-प्रणाली (e-RUPI)
- जनधन-आधार-दूरवाणी-त्रयी (JAM Trinity)

३. आरोग्यम्

- आयुष्मान्-भारत-डिजिटल-अभियान-स्वास्थ्य-परिचयपत्रम् (ABDM)
- कोविन्-कोविड्-टीकाकरण-पञ्जीकरणम् (CoWIN)
- ई-संजीवनी-दूरस्वास्थ्य-सेवा (eSanjeevani)

४. शासनम्

- डिजि-लॉकर-सुरक्षित-प्रलेख-संग्रहः (Digi-Locker)
- मम शासनम् (जन-संवादाय) (MyGov)
- ई-जनपदसेवा-स्थानिकं शासनम् (eDistrict)
- केन्द्रीकृत-प्रतिवेदन-निस्तारण-पर्यवेक्षण-प्रणाली (CPGRAMS)

५. कृषिक्षेत्रम्

- ई-राष्ट्रीय-कृषि-आपणः (eNAM)
- प्रधानमन्त्री-किसान्-सम्माननिधिः (PM-KISAN)
- चल-किसान्-सन्देश-सेवा (mKisan)
- कृषक-सुविधा-सेवा (Kisan Suvidha)

६. आजीविका-निपुणता

- राष्ट्रीय-आजीविका-सेवा (National Career Service)
- निपुण-भारत-डिजिटल (Skill India Digital)
- कौशल-मानचित्रण-पटलम् (ASEEM Portal)
- ई-निपुण-भारत-मञ्चः (eSkill India)

७. न्यायव्यवस्था - ई-न्यायालय: (eCourts) - राष्ट्रीय-न्याय-सांख्यिकी-दत्तांश-गुच्छ: (NJDG)	८. परिचय: सुरक्षा च अपराध-अपराधि-प्रत्यक्षाभिज्ञान-जाल-प्रणाली (CCTNS)
९. कर-प्रणाली व्यवसाय: च - वस्तु-सेवा-कर-पटलम् (GST Portal) - सर्वकारस्य-विपणि-पटलम् (GeM Portal) - उद्यम-पञ्जीकरण-पटलम् (Udyam Portal)	१०. संप्रेषणं तन्त्रज्ञानम् च डिजिटल्-भारताभियानम् (आधुनिकस्य राष्ट्रस्य सञ्जीवनी) (Digital India)

भारतीयज्ञानपरम्परा

- छन्दःशास्त्रम् (पिङ्गलाचार्यः)** – पिङ्गलस्य छन्दःशास्त्रे द्व्यधिक-सङ्ख्या-व्यवस्था (Binary Number System) निरूपिता अस्ति।
- आर्यभटीयम् (आर्यभटः)** – आर्यभटेन प्रतिपादितः दशमलव-सङ्ख्या-विधिः (Decimal System) एवञ्च स्थानिमूलक-गणना-विधिः (Place-Value Notation) आधुनिक-सङ्गणकगणनायाः मूलाधारौ स्तः।

अधिकसूचनार्थम् अधः प्रदत्तस्य क्यूआर्-कूटस्य उपयोगं कुर्वन्तु —

परियोजनाकार्यम्

- (1) अधः प्रदत्तसम्पर्कचिह्नेन (लिङ्क् इत्यनेन) ‘आशुप्रतिक्रियाकूट’-माध्यमेन (क्यूआर्-कोड्) च प्रधानमन्त्रिसङ्ग्रहालयस्य आभासीयं भ्रमणं कृत्वा भारतस्य डिजिटल्-विकासं वर्णयत – सम्पर्कचिह्नम् (लिङ्क्) : <https://www.pmsangrahalaya.gov.in/virtual-tour> आशुप्रतिक्रियाकूटः

- (2) छात्राः समूहेषु विभक्ताः भवेयुः, प्रत्येकं समूहः डिजिटल्-भारतस्य कस्याश्चिदपि योजनायाः प्रस्तुतिं करोतु।

